

ІСТОРИКО-КУЛЬТОРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В СУЧАСНІЙ ТУРИЗМОЛОГІЇ

HISTORICAL AND CULTURAL ASPECT THE PHENOMENON OF RELIGIOUS TOURISM IN MODERN TOURISMOLOGY

Гедін М. С.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри психології, педагогіки і туризму,
Київський національний
лінгвістичний університет (Україна, Київ),
e-mail: maks300011@ukr.net

Gedin M. S.,

senior lecturer of department of the Department
of Psychology, pedagogy and tourism Kyiv
National Linguistic University (Ukraine, Kyiv),
e-mail: maks300011@ukr.net

У статті висвітлюється історико-культурологічний аспект феномену релігійного туризму в сучасній туризмології. Встановлено, що загострення глобальних і регіональних негативних проявів соціально-економічного та соціально-політичного характеру відбивається на розвиток туристичної галузі. Таким чином назріла необхідність впровадження нових напрямків туристичної діяльності, розробки та впровадження нового якісного туристичного продукту. Запропоновано розглянути в цьому контексті такий вид туризму як релігійний туризм. Розглядається поняття та суспільні функції релігійного туризму. Визначено етапи розвитку релігійного туризму; проаналізовано традиції та нові напрями релігійного туризму. Спираючись на аналіз існуючих досліджень проблеми релігійного туризму, який здійснювався переважно у контексті історико-релігієзнавчих та туризмологічних напрацювань, у роботі представлений культурологічний підхід до розкриття сутності означеної проблеми, який спирається на такі засадничі принципи як міждисциплінарність, регіоніка, персоналізм, діалогізм як аспект широкої проблеми спілкування, постійне удосконалення понятійно-категоріального апарату.

Методологія дослідження полягає в застосуванні комплексного розгляду релігійного туризму в системній взаємодії історичного і культурологічного підходів, адже релігійний туризм є унікальним феноменом культури. В ході дослідження використувалися методи порівняльного аналізу, логіко-системного підходу, узагальнення, аналізу та синтезу, статистичні методи.

В аналіз специфіки релігійного туризму включено розгляд християнських (православних та католицьких), мусульманських, хасидських святинь і підкреслена пізнавально-виховна сутність святинь загально конфесійного значення. Пояснено причини та особливості сучасного паломництва до святих місць і показано, що релігійний паломницький ту-

ризм стимулює формування духовної культури особистості – культури спілкування, взаємодопомоги та взаємодії.

Ключові слова: культурологічний аналіз, культуротворчий потенціал, релігійний туризм, паломництво, конфесія, функція, досвід, моральнісно- правовий чинник.

The article covers the historical and cultural aspect of the religious tourism in modern tourismology. Established that the aggravation of global and regional negative effects of socio-economic and socio-political development affects the tourism industry. Ukraine has great potential for development of religious tourism. However, many recognize that this potential remains unrealized. The reasons may be poor infrastructure; lack of information about available resources and routes; while weak links with between travel agencies and religious organizations; shortage in this area qualified personnel. Thus there is a need of introducing new tourism activities, development and implementation of new quality tourist product. Proposed to be considered in this context, this kind of tourism like religious tourism. Present conception and social functions of religious tourism. Defined stages of development of religious tourism. Description is given to traditions and new directions of religious tourism.

Based on the analysis of the existing research of the problem of religious tourism, which were carried out mainly in the context of historical-religious and tourism studies, the thesis presents a cultural analysis of the definition of the essence of the problem of religious tourism, which is based on the following fundamental principles: interdisciplinarity, regionality, personalism, dialogism as an aspect of a broad problem of communication, the continuous improvement of the conceptualcategorical apparatus.

The research methodology is to apply a comprehensive consideration of religious tourism in the systemic interaction of historical and cultural approaches, because religious tourism is a unique cultural phenomenon. During the study, methods of comparative analysis, a logical-system approach, generalization, analysis and synthesis were used, and statistical methods were used.

The analysis of the specifics of religious tourism includes the consideration of Christian (Orthodox and Catholic), Muslim, Hasidic shrines and emphasizes the cognitive and educational essence of shrines of universal denominational significance. The reasons and features of the modern pilgrimage to the holy places are explained and it is shown that religious pilgrimage tourism stimulates the formation of the spiritual culture of the individual - the culture of communication, mutual assistance and interaction.

Keywords: cultural analysis, cultural potential, religious tourism, pilgrimage, confession, function, experience, moral and legal factor.

Постановка проблеми. Туризмознавство потребує вдосконалення методологічних аспектів функціонування пам'яток історії та культури як екскурсійних об'єктів, їх попу-

ляризації. Досі складові духовної спадщини України залучаються до туристичної галузі без належної системи, їх пізнавальна функція потребує суттєвого поглиблення. Дається взнаки і досі засилом радянських ідеологем в туристичній справі. Одним із завдань туристичної діяльності і досі є вихід України із стану духовної ізоляції в якому її тримала Москва протягом століть. Із здобуттям незалежності Україна отримала можливість реалізувати право на присутність у європейському культурному просторі завдяки своїм оригінальним і неповторним культурним цінностям. Значною мірою це досягається засобами туризму, оскільки він є своєрідною візитною карткою нашої держави, що знайомить з особливостями і розвитком її національної культури, історією, традиціями та духовним потенціалом. Видається вкрай необхідним вести грамотну інформаційну політику, спрямовану на створення позитивного іміджу країни [9, с. 122].

У сучасних умовах відбувається формування особливого уявлення про релігію як про фундаментальний вимір буття, що визначає світорозуміння значної частини людей. Серед культурних форм і явищ, які мають базове значення, релігія, як відомо, посідає помітне місце. Звичайно, демократичне суспільство стає гуманним і по-справжньому цивілізованим лише за умов наповнення усіх сфер життя специфічними моральними цінностями. Україна згідно із законом «Про свободу совісті та релігійні організації» забезпечує своїм громадянам права та свободу совісті, прагнучи до нормалізації державно-конфесійних відносин [5, с. 66].

Поступово в нашій країні простежуються суттєві зміни в релігійному житті, відбувається переосмислення у ставленні суспільства до релігійних інституцій, спостерігається становлення діалогу щодо міжконфесійних та державно-конфесійних відносин. Формування в Україні громадянського суспільства та правової держави потребує послідовної, цілеспрямованої політики у процесі міжрегіональних відносин у соціумі. Вони мають ґрунтуватися на конституційних положеннях і державних правових актах, які захищають свободу совісті, релігійні свободи та права національних меншин, створюють сприятливі умови для забезпечення спокійного співіснування всіх релігійних конфесій в Україні [5, с. 67].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання релігійного туризму відображено в працях істориків, географів, мистецтвознавців, і викладені зокрема в навчальних посібниках і статтях, авторами яких є П. Л. Яроцький [10], О. О. Бейдик [2]. Однак, матеріал, присвячений конкретним проблемам розвитку релігійного туризму має надто загальний характер. Наприклад, статті Панченка С. А. [5], Т. Божук [3], обмежуються висвітленням фак-

торів, що сприяли становленню релігійного туризму.

Мета даної статті. Метою даного дослідження є осмислення феномену релігійного туризму, виявлення особливостей паломництва в Україні та можливостей його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Актуалізація потреби теоретичного осмислення релігійного туризму обумовлена рядом причин: планетарний характер розвитку подорожей, необхідність наукового обґрунтування релігійного туризму, узгодження різних підходів до вирішення загальних завдань туристичної галузі загалом і релігійного туризму зокрема. Накопичений фактичний матеріал туристської діяльності потребує розгорнутої оцінки, упорядкування, узагальнення. Таку роль покликана відіграти теорія туризму (туризмологія), сутність якої полягає в обґрунтуванні основних теоретичних положень і концептуальних моделей видів туризму.

Створення туризмологічної науки – багатовекторний процес. Він розгортається на двох основних рівнях, як «зверху» – постановка проблем, формулювання ідей та гіпотез, визначення концептів, розроблення теоретичних моделей, так і «знизу» – наукове осмислення практики (праксеологія туризму), узагальнений аналіз її складових – економіки, маркетингу, рекреології тощо [1, с. 12]. З огляду на складність об'єкта дослідження, наявності наукових шкіл, що досліджують релігійний туризм, специфіку авторських позицій, цілком природно, що можливі різні версії туризмології [4, с. 17].

Україна постає перед іноземним туристом країною самобутньої культури, історії, традицій. Українська духовно-культурна спадщина, закарбована в пам'ятках сакральної культури, демонструє, у що вірили, чим жили, у чому вбачали розраду, спасіння і свій шлях до Бога багато поколінь українських євреїв, вірмен, німців, угорців, греків, а також, кримських татар, кримчаків. Основа їх духовності, здавна зафіксована в костелах, мечетях, синагогах, церквах і монастирях України, потребує сьгодні нового прочитання. Звичайно, що розділена з минулого між різними політичними і культурними впливами сучасна Україна, постаючи розмаїтим культурним осередком, передбачає встановлення нових комунікативних засобів для посилення інтеграційних процесів. Одним із таких дієвих чинників може стати релігійний туризм.

Релігійний туризм, як науковий напрям, потребує теоретичного підґрунтя, розробки методичної бази. Практично вже назріли потреби видання картографічної та сувенірної продукції, буклетів, спеціалізованої літератури про сакральні об'єкти для туристів. Тому формування методологічних основ релігійного туризму в контексті розвитку туризмології є актуальними [7, с. 188].

Слід зазначити, що подорожування, мандрі, відвідування були невід'ємною складовою культурного життя античного світу. Перші узагальнення подорожей знаходимо у представниках різних філософських шкіл античності – Фалеса, Солона, Піфагора, Платона, Прокла та інших [1, с. 18]. Подорожі античних мудреців і мислителів були одним із способів пізнання навколишнього світу. Особливістю подорожей був високий духовно-культурний, поліфункціональний характер. Давньогрецькі філософи подорожували заради самоосвіти та навчання інших, з метою знайомства мислителями інших країн і долучення до їх мудрості, ознайомлення з іншою культурою і презентації здобутків своєї культури іншим народам [1, с. 21].

Своєрідне ставлення до подорожей сформувалося в епоху Середньовіччя. Релігійна атмосфера, феодальні устої викликали відповідні настрої у середньовічної людини, яка в усьому покладалась на волю небес. Домінування сільськогосподарської діяльності обмежувало потяг до подорожування. Набуває розвитку такий вид мандрівок, як паломництво до святих місць.

Згідно з історичними джерелами, релігійний туризм фактично з'явився у ХІХ ст., коли, крім об'єктів історико-культурної спадщини, туристи почали активно відвідувати і культові споруди різних релігій, при цьому людина, що відвідувала храм чи спостерігала релігійне свято, не обов'язково мала належати до конфесії, якій належав сам храм. Зрозуміло, що туристи, які практикували відвідання релігійних центрів, повинні були дотримуватись відповідних норм поведінки, щоб не ображати почуттів віруючих відвідувачів певного храму. Тобто поведінка, одяг туриста за встановленими нормами майже не відрізнялися від вигляду паломника [7, с. 190-191].

У другій половині ХХ століття безліч культових споруд було перепрофільовано під музеї, концертні зали та інше, отже вони виступали не як об'єкти поклоніння, а як об'єкти туризму. Нині зміст і призначення багатьох культових об'єктів набуває свого первинного сенсу, вони стають об'єктами поклоніння і об'єктами пізнання [8, с. 231].

В сучасній туристології під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і до релігійних центрів, які знаходяться за межами їх генетичного формування і розвитку у тій чи іншій країні.

Релігійний туризм поділяється на два основні різновиди: паломницький туризм і релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості.

Паломницький туризм відбиває прагнення віруючих вклонитися святим для них місцям і здійснити з цією метою певну сукупність по-

їздок. Серед причин паломництва можна виділити намагання реалізувати важливі для віруючих завдання; бажання зцілитися від душевних і фізичних недуг; помолитися за рідних і близьких; віднайти благодать; виконати богоугодну роботу; відмолити прощення гріхів; висловити подяку за отримані блага; проявити відданість вірі; прагнення до подвижництва в ім'я віри та ін. [6, с. 92].

В Україні функціонує демократичне законодавство, яке забезпечує вільну діяльність релігійних організацій, і покликане забезпечити українське суспільство від міжконфесійних конфліктів. Поліконфесійність і поліетнічність України збалансовується низкою законодавчих актів, які відповідають стандартам міжнародного законодавства. До того ж, релігійні традиції українського народу та сакральні ресурси сприяють формуванню попиту на паломницькі тури та формуванню ринку релігійного туризму [6, с. 94].

В умовах конституційно закріпленої рівності релігій перед законом важливо не залишити поза увагою духовні надбання всіх церков, конфесій, що існують в Україні. Важливе місце в культурі України належить церковним пам'яткам національних меншин. Чимало культових споруд є архітектурними пам'ятками загальнонаціонального значення, які не можуть не бути враховані при розробці туристично-екскурсійних маршрутів. Це пов'язано не лише з необхідністю задоволення духовних потреб віруючих, а й забезпечує ознайомлення широких верств населення з розмаїттям духовного життя в Україні, історією релігійного життя в Україні і одночасно сприяє підвищенню культури міжконфесійних та міжнаціональних відносин [10, с. 94].

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. почалося відновлення низки християнських святинь в Україні. Релігійні споруди, перетворені за радянських часів на склади, клуби або просто закриті поступово поверталися віруючим. Подією величезної ваги стало відновлення Успенського собору Києво-Печерської лаври, реконструкція якого завершилася у 2000 році. З відродженням Церкви поступово відроджувалися і традиції християнського паломництва. Першорядними об'єктами для паломницьких туристично-екскурсійних маршрутів ставали насамперед численні монастирі, що протягом історії були важливими осередками духовності на теренах України [5, с. 67].

Туристологія виділяє різні види паломництва, які поширені на території України. За кількістю учасників і ознакою сімейної приналежності розрізняють індивідуальні, сімейні і групові паломництва. За тривалістю паломництва тривалі і короткі. За православним канонам, паломництвом вважалася поїздка тривалістю більше 10 днів. Залежно від того, в якій країні знаходяться об'єкти, відвідувані

паломниками, існують поїздки внутрішні і зарубіжні.

Паломники зазвичай висувають набагато менше вимог до рівня і якості обслуговування, харчування, розміщення, ніж пересічний турист. Вони зупиняються на ніч в келіях монастирів, на території ашрамів, в наметових містечках (під час хаджу, наприклад), можуть ночувати в храмах на підлозі або просто на вулиці. Вибір їжі зазвичай невеликий, і вона скромніша, ніж у туристів [5, с. 66]. У християнських країнах під час поствів їжа пісна, в Індії – вегетаріанська. Паломництва пов'язані з відвідуванням певних місць, що визнані святими. Це можуть бути монастирі, храми, природні об'єкти – гори, річки, озера, гаї, печери. На сучасному етапі розвитку необхідно фіксувати кілька різновидів паломництва: індивідуальні, 10 сімейні, групові (за кількістю учасників та сімейної приналежності); за тривалістю (російський православний канон паломництва призначав подорож протягом 10 календарних днів); по сезонності (цілорічні паломництва, а також приурочені до релігійних свят); за об'єктами відвідування, передусім, конфесійних культових місць (церкви, монастирі, храми), а також природні культові місця (печери, гори, озера); за місцем розташування об'єкта паломництва (внутрішні – у межах державних кордонів) та зарубіжні паломницькі тури; за ознакою обов'язковості (добровільні і обов'язкові паломницькі тури), оскільки в ісламі хадж є обов'язковим для кожного правдивого мусульманина [6, с. 93].

Паломницький туризм має величезний потенціал для пропагування міжконфесійних та міжкультурних комунікацій, а також збереження культурного різноманіття країни. Глобалізація, економічна лібералізація, нова етнічна приналежність та релігійна політика, розвиток науки і культури та наявність художніх цінностей позитивно впливають на формування багатьох релігійних об'єктів в сучасному світі.

Останнім часом в Україні зростає кількість туристичних фірм по організації релігійних і паломницьких турів, а також деяких паломницьких служб, організованих при монастирях, церквах, а також інших релігійних організаціях. Тільки за останні роки значно збільшилася кількість туристів, що здійснюють паломництво до релігійних святинь України, а також прямуючих за кордон з релігійно-пізнавальною метою. Основні маршрути таких поїздок пролягають до Ізраїлю, Італії, Греції, Кіпру, Туреччини, Єгипту, Саудівської Аравії, Індії, Китаю та Тибету [6, с. 35].

На теренах України перетинається не лише православний Схід і католицький Захід, а й Схід і Захід у етно-цивілізаційному вимірі. Починаючи з середини XVI століття, з часів Реформації, Україна стає притулком для ба-

гатьох протестантських течій – лютеранства, кальвінізму, соцініанства, згодом – баптизму, адвентизму, пятидесятництва, свідків Єгови та ін., а сьогодні – різних харизматичних течій, неорелігій. Ще раніше на українській землі з'явилися іудаїзм та іслам. Отже, нині маємо різнобарвну конфесійну карту України. Тут пускають коріння, знаходять прихильників і послідовників християнські та нехристиянські релігійні течії, відгалуження, групи, іноді досить екзотичні, далекі від національної традиції та культури.

У правовій державі, демократичному суспільстві гарантується вільний світоглядний, віросповідний вибір, якщо він не виходить за межі загальнолюдської етики, не перешкоджає утвердженню сутнісних основ людського існування, інтелектуальному, моральному розвитку особи, цивілізованому співжиттю громадян. Тому, національні культури, конфесійні відмінності, світоглядний плюралізм не повинні бути в Україні підґрунтям для релігійного екстремізму і етнорелігійної ворожнечі [5, с. 66].

Регіонами активного релігійного туризму в Україні можуть бути:

1. Крим (тут зосереджені пам'ятки християнства і дохристиянських релігій, іудаїзму, ісламу);

2. Умань, Бердичів, Меджибіж, Тараща, інші міста, пов'язані з історією хасидизму, захороненням цадиків, глав хасидистських громад. Ці місця відвідують щорічно десятки тисяч прочан-хасидів з США, Ізраїлю. Хасидизм-духовний феномен українського єврейства, що виник у XVIII столітті, як опозиція до догматично-обрядового формалізму і рабинської ортодоксії. Сьогодні ця секта іудаїзму грає позитивну роль в активізації українсько-ізраїльських контактів;

3. Галичина, Буковина, Закарпаття – межа латинської і візантійської культури, перехрестя західного і східного християнства; регіон, в якому збереглися «святі місця» католицизму, православ'я, іудаїзму, протестантизму, вірменської церкви, ознайомлення з якими матиме важливе значення;

4. Низка міст обласного і районного підпорядкування (Вінниччина, Житомирщина, Хмельниччина, Волинь) відтворюють національну і сакральну культуру княжої доби і середньовіччя, ренесансу і бароко, співжиття католицького і православного світу; ознайомленням з багатою героїчною, сакральною і культурною минувшиною українського народу може стати кільцевий туристський маршрут Острог – Пересопниця – Берестечко – Володимир-Волинський, а також замки Галичини – Золочів, Бережани тощо.

5. Новим туристським прочитанням славнозвісного твору Олеса Гончара «Собор» може стати туристський маршрут у степову Україну до пам'яток, пов'язаних із Запорозькою Січчю;

6. Туристське відтворення шляху «від варяг у греки» поверне історичну пам'ять до витоків Київського православ'я, знакових постатей української історії та доленосних подій, пов'язаних із запровадженням християнства, – князів Аскольда і Діра, першої княгині – християнки Ольги і рівноапостольного Володимира Великого. Туристичні маршрути Києвом, Черніговом та іншими містами центральної України в перспективі розвитку міжнародного (та й внутрішнього, загальноукраїнського) туризму можуть і повинні стати, завдяки зосередженням у них історико–культурних і сакральних пам'яток, своєрідним туристським засвоєнням багатой української культури і духовності.

Висновки. Таким чином, можемо підсумувати, що в процесі дослідження релігійного туризму важливе значення має історико–культурний аспект відтворення процесу формування кожної з конфесій, представлення церковних діячів, духовність, сподвижницька діяльність та усвідомлені ними гуманістичні цінності, що захоплювали уяву мільйонів людей, котрі ставали їх послідовниками. Підкреслено динамізм класичних релігій, очільники яких не заперечують нові форми духовно–просвітницького впливу на віруючих, підтримуючи їх, скеровуючи та гармонізуючи їхнє буття. Зазначено, що потенціал підтримки й гармонізації життя пересічної людини містить і релігійний туризм.

Список використаних джерел

1. Абрамов В. В. Конспект лекцій з дисципліни «Туризмологія» (для магістрів спеціальності 8.14010301 – Туризмознавство). Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 71 с.
2. Бейдик О. О. Рекреаційно–туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ: ВПЦ “Київ. ун-т”, 2001. 395 с.
3. Божук Т. Поняття, функції та завдання релігійного туризму. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*, 38. 2010. С. 37–44.
4. Горожанкіна Н. А. Практикум до вивчення курсу «Туризмологія». Дніпропетровськ: «Нова Ідеологія», 2014. 61 с.
5. Панченко С. А. Культурологические аспекты паломничества. *International Science Project: международн. науч. журнал*, 4. 2017. С. 66–68.
6. Сапелькіна З. П. Релігійний туризм: Навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2009. 229 с.
7. Устименко Л. М. Релігійний туризм як історико–суспільне явище. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*, 19 (2). 2013. С. 187–192.
8. Чередниченко А. О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально–економічної кризи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, 58. 2017. С. 226–232.
9. Шевчук Л. Т. Сакральна географія. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 160 с.
10. Яроцький П. Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку. Київ: Альтерпрес, 2004. 229 с.

References

1. Abramov V. V. Konspekt lekcij z dy'scy'pliny' «Tury'zmologiya» (dlya magistriv special'nosti 8.14010301 – Tury'zmoznavstvo). Xarkiv: XNUMG im. O. M. Beketova, 2015. 71 s.
2. Bejdy'k O. O. Rekreacijno-tury'sts'ki resursy' Ukrainy: Metodologiya ta metody'ka analizu, terminologiya, rajonuvannya. Ky'yiv: VPCz “Ky'yiv. un-t”, 2001. 395 s.
3. Bozhuk T. Ponyattya, funkciyi ta zavdannya religijnogo tury'zmu. Visny'k L'viv's'kogo univ'ersy'tetu. Seriya geografichna, 38. 2010. S. 37–44.
4. Gorozhankina N. A. Prakty'kum do vy'vchennya kursu «Tury'zmologiya». Dnipropetrovs'k: «Nova Ideologiya», 2014. 61 s.
5. Panchenko S. A. Kul'turology'chesky'e aspekty palomny'chestva. International Science Project: mezhdunar. nauch. zhurnal, 4. 2017. S. 66–68.
6. Sapyelkina Z. P. Religijny'j tury'zm: Navchal'ny'j posibny'k. Ky'yiv: Al'terpres, 2009. 229 s.
7. Usty'menko L. M. Religijny'j tury'zm yak istory'ko-suspil'ne yavy'shhe. Ukrainy's'ka kul'tura: my'nule, suchasne, shlyaxy' rozvy'tku, 19 (2). 2013. S. 187–192.
8. Cheredny'chenko A. O. Rozvy'tok religijnogo tury'zmu yak shlyax do vidnovlennya tury'sty'chnoyi galuzi v umovax social'no-ekonomichnoyi kry'zy'. Visny'k ekonomiky' transportu i promy'slovosti, 58. 2017. S. 226–232.
9. Shevchuk L. T. Sakral'na geografiya. L'viv: Vy'd. centr LNU im. I. Franka, 1999. 160 s.
10. Yarocz'ky'j P. L. Palomny'cz'ky'j (religijny'j) tury'zm v Ukraini: perspekty'vy' rozvy'tku. Ky'yiv: Al'terpres, 2004. 229 s.